

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА РИНОК КАПІТАЛУ

Лекція з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»
Для студентів спеціальності 073 Менеджмент

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«___» _____ 202__ р. протокол №___
Зав. каф. _____ Н.Ф. Павленчик

Тема 13. КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ТА РИНОК КАПІТАЛУ

План

13.1. Капітал як фундаментальна категорія ринкової економіки

13.2. Капітал підприємства, його джерела та структура

13.3. Оборот та амортизація капіталу

13.4. Особливості ринку капіталу. Кредит та його форми

13.1. Капітал як фундаментальна категорія ринкової економіки

Капітал - одна з фундаментальних, або основоположних, категорій економічної науки. Це видно навіть із назви праць видатних економістів-теоретиків. Для прикладу можна взяти, зокрема, «Капітал» К.Маркса, «Капітал і прибуток» Є.Бем-Баверка, «Природа капіталу і прибутку» І.Фішера, «Вартість і капітал» Дж. Гікса. Систему ринкового господарства теоретики також називають капіталістичною системою, або капіталізмом.

Поняттям «**капітал**» (від лат. *capitalis* — головний) зазвичай називають багатство, цінності, або ресурси, володіння якими дає змогу вести підприємницьку діяльність. Це поняття сьогодні має *широкий* і *вузький* зміст. У *широкому* розумінні капіталом називають матеріальні і нематеріальні цінності (засоби виробництва, товари, гроші, нерухомість, цінні папери, людські здібності, освіту і кваліфікацію працівників тощо), використання яких приносить дохід, слугує джерелом збагачення свого власника. У *вузькому* значенні капітал стосується одного з базових виробничих ресурсів, який застосовують у виробничому процесі поряд із живою працею та природними ресурсами. Це - засоби, створені людьми, для виробництва нових благ, або реальний (фізичний) капітал.

Однак, суть капіталу значно глибша, його роль не зводиться лише до простого елемента процесу праці. Це складна економічна категорія, з приводу якої думки економістів-теоретиків давно розійшлися. Узагальнюючи погляди

науковців на суть та природу капіталу, можна виділити три найбільш поширені **теорії капіталу**: речову, класову та суб'єктивістську.

Речову теорію капіталу розвинули, головним чином, класики й неокласики. Класична політична економія в особі А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Ж.-Б. Сея, Т. Мальтуса та ін. трактувала капітал як речове багатство, що використовується з метою отримання прибутку. Джерелом цього багатства є суспільна праця, яку власники капіталу зуміли заощадити й накопити.

Класову теорію капіталу висунув у середині XIX ст. К. Маркс. Він підійшов до капіталу як категорії соціального характеру. У його теорії капітал - це самозростаюча вартість, себто така, яка в результаті експлуатації найманої праці приносить додаткову вартість. Капітал, наголошував він, це не річ, а суспільне відношення, яке представлене у речі і надає цій речі специфічний суспільний характер.

Суб'єктивістську теорію капіталу першими запропонували представники австрійської наукової школи (К. Менгер, Є. Бем-Баверк, Ф. Візер). Згідно з їх поглядами, блага стають цінностями тільки завдяки суб'єктивно-психологічним оцінкам людей, які, виходячи з факту обмеженості благ, керуються принципом спадної граничної корисності.

Наразі ідеологічно неупереджені економісти вважають, що капіталом може бути будь-який (матеріальний чи нематеріальний) об'єкт власності, який приносить регулярний дохід.

Попри наявність в економічній теорії різних поглядів на суть капіталу, їх об'єднує те спільне, що капітал - це **здатність приносити дохід**.

У сучасній економіці капітал функціонує у різних сферах і в різних формах. **За сферами функціонування** виділяють такі основні форми капіталу:

- **продуктивний (виробничий) капітал** - функціонує у виробничій сфері і приносить дохід у формі прибутку;

- **торговельний капітал** - функціонує у сфері товарного обміну і приносить дохід у формі торговельного прибутку;

- *позичковий капітал* - функціонує у сфері кредитних відносин, приносячи дохід у вигляді проценту;

- *капітал у формі прав власності* - на землю, будинки (квартири), майно, цінні папери тощо. Капітал у формі нерухомості приносить дохід у вигляді орендної плати (ренти), а у формі акцій - дивіденди.

Такий широкий простір і розмаїття форм функціонування капіталу є свідченням його надзвичайно важливої ролі в ринковій системі господарювання, передусім у підприємницькій діяльності.

13.2. Капітал підприємства, його джерела та структура

Капітал найбільшою мірою реалізує себе в руках підприємців, які ставлять за мету отримати максимум доходу.

Підприємницька діяльність, або створення підприємства, розпочинається із первісного вкладення капіталу (інвестицій). Капітал, що вкладається на початковій стадії організації бізнесу, прийнято називати **стартовим капіталом**. Стартовий капітал включає в себе: 1) разові (первісні) витрати на державну реєстрацію підприємства, відкриття банківського рахунку, придбання (спорудженні) приміщення або права на його оренду, купівлю обладнання, ліцензій; 2) поточні витрати на придбання сировини і матеріалів, орендну плату, заробітну платню, відрахування в соціальні фонди тощо.

За джерелами покриття стартового капіталу та формування капітал підприємства поділяється на власний та залучений.

Власний капітал підприємства включає в себе:

- *статутний капітал* - це капітал підприємства, який формується у момент його організації і реєстрації (перереєстрації), мінімальний розмір якого визначається законодавством і засновниками (власниками) підприємства. Джерела покриття статутного капіталу залежать від організаційно-правової форми підприємства (фірми). Ними можуть бути пайові внески засновників, акціонерний

капітал, довгостроковий кредит, кошти державного бюджету, пожертвування приватних осіб;

- *додатковий капітал* - утворюється за рахунок емісійного доходу корпорації та інших доходів;

- *резервний капітал* - формується з прибутку для страхових цілей;

- *нерозподілений прибуток* - залишок прибутку після сплати податків та розподілу на дивіденди й інші види споживання.

Залучений (позичковий) капітал підприємства включає в себе:

- *кредити*;

- *інші позики* (наприклад, шляхом емісії корпоративних облігацій);

- *кредиторська заборгованість* - борги перед постачальниками товарів, працівниками, державою тощо.

Співвідношення власних і позичкових джерел капіталу підприємства визначається двома групами факторів:

1) *об'єктивними* - організаційно-правовою формою підприємства (внесення власного майна, паїв, коштів акціонерів), економічною і ринковою кон'юнктурою, вимогами державних регулюючих органів (щодо мінімального розміру статутного капіталу, порядку випуску акцій і облігацій тощо);

2) *суб'єктивними* - підприємницьким хистом, особистими можливостями та діловою репутацією підприємця.

Таким чином власний капітал підприємства становить тільки частину використовуваного ним капіталу, а тому його ще називають чистим капіталом. Він має значення як важливий показник ступеня забезпеченості підприємства власними коштами та його платоспроможності.

За натурально-речовим змістом капітал підприємства існує у формах:

- *матеріальних активів* (приміщень, споруд, обладнання, запасів сировини, виготовленої продукції, транспортних засобів тощо);

- *нематеріальних активів* (патентів, ліцензій, торгових марок і товарних знаків, прав на користування земельними ділянками та використання природних ресурсів тощо);

- *фінансових активів* (грошей, грошових документів, придбаних цінних паперів інших економічних суб'єктів (акцій, облігацій тощо).

По відношенню до процесу виробництва капітал підприємства поділяється:

- *виробничий (продуктивний) капітал* - засоби, які прямо чи опосередковано беруть участь у процесі виробництва товарів і послуг;

- *невиробничий капітал* - засоби, які не беруть участі у виробничому процесі: житлові будинки, гуртожитки, будинки культури і відпочину тощо.

13.3. Оборот та амортизація капіталу

Виробничий капітал підприємства перебуває у постійному кругообігу. **Кругообіг виробничого капіталу** - це його рух, у якому він послідовно набуває і змінює три функціональні форми:

1) спочатку із грошової форми перетворюється у форму виробничих ресурсів;

2) ті, у свою чергу, через процес виробництва перетворюються в товарний капітал;

3) виручені від продажу товару гроші знову розпочинають кругообіг.

Оборот капіталу характеризується часом і швидкістю. **Час обороту виробничого капіталу** визначається періодом, за який він здійснює один оборот.

Швидкість обороту його вимірюється кількістю оборотів протягом року.

За характером участі у виробництві та способом перенесення вартості на створюваний продукт виробничий капітал підприємства поділяється на **основний і оборотний**. У нашій країні за інерцією з господарської практики колишнього СРСР, тут частіше вживають терміни - *основні та оборотні фонди*.

Основний капітал (за бухгалтерською термінологією - *необоротні активи*) - це основні засоби, які тривалий час (більше року) беруть участь у виробництві, не змінюють своєї натуральної форми, поступово зношуються і переносять свою вартість на створену за їх участю продукцію. Речовими елементами основних

засобів підприємства є: будівлі, споруди, машини, обладнання, прилади, обчислювальна техніка, транспортні засоби тощо.

Оборотний капітал (у термінах бухгалтерського обліку – *оборотні активи*) - це ті елементи виробничого капіталу, які цілком споживаються протягом одного виробничого циклу (кругообігу капіталу), а їхня вартість відразу переноситься на виготовлену продукцію. Цей капітал втілений у предметах праці — сировині, матеріалах, паливі, електроенергії, тарі, а також у вартості найнятої робочої сили (праці).

Та частина основного капіталу, яка бере безпосередню участь у виробництві (машини, устаткування, транспортні засоби тощо), називається **активною**; інша частина (будівлі, споруди, холодильники, ємкості для зберігання тощо), яка забезпечує лише умови для виробництва, називається **пасивною**.

Основний виробничий капітал у процесі його тривалого використання зношується **фізично** та **морально**.

Фізичний знос - це поступова втрата основним виробничим капіталом своєї функціональної придатності в процесі використання й невикористання (під дією сил природи: сонця, вітру, вологи тощо).

Моральний знос (старіння) - це знецінення основного капіталу внаслідок появи на ринку дешевших аналогів цього капіталу або технічно більш досконаліх, продуктивніших.

Фізично зношуючись, основний капітал відповідно втрачає і свою вартість. Процес перенесення вартості основного капіталу в міру його зносу на створювану продукцію (послуги) називається **амортизацією** (від лат. *amortisatio* — погашення).

Величина амортизації залежить від реального строку служби кожного елемента основного капіталу. Відношення річної суми амортизації до повної початкової вартості основного виробничого капіталу визначає **норму амортизації**:

$$\text{Норма амортизації} = \frac{\text{Річна амортизація}}{\text{Початкова вартість основного капіталу}} \times 100\%$$

Норми амортизації визначаються урядом для кожної групи основних виробничих засобів.

Поряд із виробничим капіталом, зайнятим у самому процесі виробництва продукції, кожне підприємство має також капітал (фонди), який обслуговує процес обігу (придбання предметів праці та реалізацію виготовленої продукції). **Фонди обігу** включають в себе готову продукцію, грошові кошти підприємства, дебіторську заборгованість тощо.

Фонди обігу та оборотний виробничий капітал переходять один в одного і повністю поновлюються після кожного виробничого циклу. В сукупності фонди обігу та оборотний виробничий капітал у грошовій формі називаються **обіговими засобами** підприємства.

13.4. Особливості ринку капіталу. Кредит та його форми

Серед найважливіших у системі ринків - окрім ринку товарів і послуг та ринку праці - є ринок капіталу. **Ринок капіталів** — це ринок, де купують і продають фінансові засоби: гроші, акції, облігації, векселі та інші цінні папери.

Ринок капіталу (фінансовий ринок) є *найдосконалішим* з усіх ринків: *по-перше*, він унікальний уже тим, що його суб'єктами у наш час стали майже всі учасники господарського життя: підприємці, споживачі, органи державної влади і місцевого самоврядування, громадські організації тощо; *по-друге*, об'єкти, що торгуються на ньому, є відносно однорідними (українська гривня, долар США, євро, акції, облігації тощо); *по-третьє*, він визначає практично єдину для усієї країни (і міжнародної спільноти) ціну - позичковий процент, курс акцій, обмінний курс валют тощо; *по-четверте*, чудова комп'ютерно-інформаційна облаштованість забезпечує йому найвищий ступінь конкурентності.

Ринок капіталу є і *найчутливішим* до загального стану економіки. Він найпершим і найбільшою мірою реагує на події, пов'язані з ефективністю господарювання, політичним життям, законодавчими нововведеннями, природно-

кліматичними процесами, епідемічними спалахами, терористичними актами тощо.

Ринок капіталу заслужив собі репутацію і *найризикованішого*. Він здатен швидко не тільки збагатити людину, а й розорити її, позбавити, приміром, житла, нажитих коштовних речей тощо. Він жорстко дисциплінує своїх суб'єктів, змушуючи їх бути особливо відповідальними, підприємливими.

Головними інструментами ринку капіталів (фінансового ринку) є: *боргові зобов'язання, застави, акції, облігації корпорацій, цінні папери центральних і місцевих органів влади, гроші тощо*.

Ринок капіталу дуже складний за своєю структурою. У спрощеному вигляді у складі ринку капіталів можна виділити такі основні підрозділи:

- ринок грошей, або кредитний ринок;
- ринок цінних паперів, або фондовий ринок;
- валютний ринок;
- ринок золота та інших дорогоцінних металів;
- страховий ринок.

Ринок грошей, або позичкового капіталу (кредитний ринок). — це ринок, на якому здійснюються кредитні операції (купівля-продаж грошей як боргових інструментів).

Ринок грошей, у свою чергу, поділяють на *а) ринок короткострокових позик і б) ринок довгострокових позик*.

Надання грошей (або товарів) у борг називають *позикою, або кредитом*.

Значення кредиту в сучасній економіці важко переоцінити. Суть та роль кредиту в ринковій економіці стисло передається через його функції.

Основні функції кредиту:

1. мобілізує тимчасово вільні кошти для найрізноманітніших потреб суспільства;
2. ефективно (через жорсткі умови позики) перерозподіляє грошові кошти у найбільш прибуткові чи пріоритетні сфери і галузі економіки;

3. сприяє скороченню витрат обігу шляхом заміни готівкових грошей в обігу кредитними грошима;
4. прискорює процеси концентрації і централізації капіталу;
5. використовується державою (через центральний банк) як інструмент регулювання ділової (підприємницької) активності в країні.

Розуміння природи капіталу взагалі та джерел утворення позичкового капіталу підводить нас до чіткого обґрунтування принципів, на яких ґрунтуються кредитні відносини.

Основні принципи кредитування (їх часто називають *умовами*)¹.

- повернення;
- строковість;
- матеріальна забезпеченість;
- платність.

Плата за право користуватися позикою, або ціна кредиту, називається **позичковим процентом**. Сплата процента не залежить від того, чи спромігся позичальник отримати прибуток і скільки. Тому не виключено, що для погашення боргу йому доведеться розпродати частину активів, взяли нову позику або ж поступитися частиною прав власності на свій бізнес на користь кредитора.

Однак дійсні і потенційні суб'єкти кредитних відносин зазвичай акцентують увагу не на сумі позичкового процента, а лишень на його ставці. У кредитному договорі процент фіксується не в абсолютному розмірі, а у відносному - через **процентну ставку (норму)**.

Ставка процента — це відношення річної суми процента до суми позики, виражене у відсотках.

Розрізняють **номінальні** та **реальні** процентні ставки.

Номінальна ставка процента — це договірна ставка, яку сплачують позичальники.

Реальна ставка процента — це номінальна ставка процента, скоригована на рівень інфляції в країні.

Ринок капіталу сьогодні функціонує у різноманітних формах, які, звісно, виникли не відразу, а закріпилися поступово, в ході тривалої еволюції економіки. Форми кредиту вирізняються за двома основними критеріями: 1) за тим, хто кредитує; 2) за тим, кого кредитують.

За першим критерієм виділяються дві класичні форми кредиту: **комерційний та банківський.**

Комерційний кредит — це кредит, що надається зазвичай у товарній формі, тобто як продаж товарів і послуг у борг, з відстрочкою платежу.

Банківський кредит — це кредит, що надається у грошовій формі банками та іншими фінансово-кредитними установами, що мають ліцензію.

Переваги банківського кредиту перед комерційним:

- 1) банківський кредит доступний будь-якому господарюючому суб'єкту;
- 2) його розміри не обмежуються резервним капіталом;
- 3) він надається за помірну плату і на різний термін (короткострокові (до одного року), середньострокові та довгострокові кредити).

Споживчий кредит надається фінансово-кредитними установами й торговельними підприємствами безпосередньо споживачам для придбання дорогих товарів.

Іпотечний кредит надається фінансово-кредитними установами під заставу нерухомості для придбання або спорудження житла, будівництва споруд і придбання сільськогосподарської техніки, купівлі землі.

Лізинговий кредит (лізинг-кредит) набув поширення у світовій практиці в останні десятиріччя. Це один із видів професійного кредитування, що передбачає укладання контракту на оренду рухомого й нерухомого майна (зазвичай машин, обладнання), яким обумовлюється можливість його наступного викупу орендарем за залишковою вартістю.

Ломбардний кредит є тим видом банківського кредитування, за яким комерційні банки отримують позики від центрального банку під заставу державних цінних паперів (облігацій). Такий кредит надається, як правило, за відносно низькою ставкою процента з тим, щоб заохотити комерційні банки

купувати облігації державної позики (тобто допомагати уряду покривати дефіцит державного бюджету).

Державний кредит як поняття має два значення. У першому значенні під державним кредитом розуміють отримання позики державою від населення та приватного бізнесу шляхом випуску боргових зобов'язань (облігацій). У другому смислі держава сама виступає кредитором, фінансуючи певні сфери економіки (наприклад, будівництво житла для молодих сімей, спорудження елеваторів тощо).

Міжнародний кредит означає вихід кредитних відносин за межі окремо взятої країни. Він обслуговує економічні зв'язки між народами світу. Такий кредит надається у грошовій (валютній) і товарній формах приватними підприємствами, банками, урядами різних країн, а також міжнародними фінансовими організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші.

Факторинг - представляє собою особливий вид кредитування, за якого постачальник товарів продає боргові претензії у вигляді «дебіторських рахунків» банку чи іншому комісіонеру зі знижкою (як правило, значною). Комісіонер, придбавши чужі борги, знаходить можливості для їх повного стягнення з покупців товарів згідно з укладеними ними раніше контрактами (зокрема і через суд).